

FILOZOFSKO-TEOLOŠKA MISAO PETRA PAVLA VERGERIJA ML.

Ljerka SCHIFFLER

Institut za filozofiju, HR-10000 Zagreb, Ulica Grada Vukovara 54/IV

IZVLEČEK

V središču dela je preučevanje razmerja med filozofskim in teološkim diskurzom kot enega od aspektov bogatega opusa P. P. Vergerija ml., ki vse do danes ni bil historiografsko raziskan. Delo prikazuje Vergerijev svetovni nazor in razlaga njegove duhovno-miselne orientacije, izvor in temelje njegovih humanističnih pogledov in dognanj, vključujoč pri tem vzporednice z opusom in dejavnostjo še nekaterih drugih vodilnih, hrvaških in evropskih osebnosti iz istega obdobja. Nenazadnje želi ta razprava utrditi položaj Vergerija v zgodovini mišljenja in njegovo kulturnozgodovinsko vlogo v tedanji Evropi. Poudarjena tudi aktualnost nekaterih njegovih odprtih vprašanj z vidika današnje filozofije in teologije.

Ključne besede: kulturna zgodovina, 16. stoletje, Peter Pavel Vergerij ml.

IL PENSIERO FILOSOFICO-TEOLOGICO DI PIER PAOLO VERGERIO IL GIOVANE

SINTESI

Il contributo esamina uno degli aspetti più importanti, non ancora analizzati nelle opere storiche, di P. P. Vergerio il Giovane e vale a dire il rapporto fra l'exkursus speculativo-filosofico e quello teologico. Lo studio indica i principi speculativi universali di Vergerio, ne illustra gli orientamenti delle idee e di pensiero, le fonti e i fondamenti dei suoi principi e del suo impegno umanistico e la concordanza con le opere e l'attività di alcune personalità di spicco, croate ed europee, della sua epoca. È indicata anche la posizione di Vergerio nella storia del pensiero e il suo ruolo culturale e storico nel cambiamento intercorso nell'Europa del suo tempo. Mette inoltre in rilievo l'attualità di alcuni suoi pensieri e di alcuni problemi ancora aperti della filosofia e della teologia contemporanee.

Parole chiave: storia culturale, Cinquecento, Pier Paolo Vergerio il Giovane

U domaćoj i svjetskoj historiografiji brojne su obrade i analize mjesta i značenja P. P. Vergerija ml. u obzoru političke i crkvene povijesti, također i pravne povijesti i diplomatike, kao i u okviru šireg duhovnopovijesnog konteksta razdoblja renesanse i reforme (Bučar, 1900, 6, 183-186; 7, 219-222; Bučar, 1910; Vrankić, 1977, 103-133; Jelčić, 1997).¹ Kako se međutim, u cjelokupnom djelu P. P. Vergerija i njegovu nastojanju humanista za općom obnovom, vjerskom, političkom, društvenom, obnovom duha i vjere, znanja i umijeća, književnosti (*bonae artes, litterae*), odnose dva naslovom naznačena diskursa, dosad nije bilo u aptumu istraživača i analitika opsežna Vergerijeva opusa i njegove tematike.

Premda u užem smislu nije bio filozof niti teolog, jer sustavno doktrinalno i analitički ne izlaže svoja gledišta, Istranin Vergerije je kao obrazovani humanist, odgojem i obrazovanjem, širinom znanja i erudicijom (tako za sebe samog kaže da je ljubitelj filozofije), raspravljao o relevantnim pitanjima filozofsko-teološke naravi. Spekulativno i praktički, kritički i polemički Vergerije je, kao jedna od ključnih osobnosti europske reformacije, uključen u žive rasprave i kontroverze između katolika i protestanata oko nekih spornih pitanja crkveno-političke, teološko-filozofske ali i književno-teorijske i jezičke naravi. Posebice se to odnosi na njegovu polemiku s Giroamom Muzijem, sunarodnjakom i prijateljem iz mladosti, piscem brojnih moralističkih traktata koji i sam polemizira u teološkim kontroverzama svoga doba. U nizu svojih napada, teoloških, moralnih, književnih i jezikoslovnih bitaka (primjerice protiv Erazma, Castelveta i dr.), usmjerava se Muzio i protiv Vergerija, u djelima "Vergeriana" (1550.), "Lettere Catholice" (1571.). "Pjesnika, doktora, teologa" Vergerija Muzio žestoko napada zbog njegova vjerskog otpadništva, dijaboličke doktrine, lažna učenja, nemoralnosti, hipokrizije i niza drugih razloga², a jednako ga, na drugim mjestima kritizira i kao lošeg stilističara. Vergerijeva djela, međutim, ostavljajući po strani analizu i prosudbu Muzijevih stavova, idejno-tematski i

¹ U iznimno bogatoj inozemnoj literaturi, uz najnovije opsežno monografski koncipirano djelo o Vergeriju, Schutte (1977) - u tal. prevodu: Schutte (1988), navodimo i neka starijeg datuma: Schelormii (1760); Sixt (1855); Cantù (1861); Comba (1883); Ferrai (1885, 201-221); Stancovich da Barbana (1888, 110-136); Hubert (1893), te opća djela: Benrath (1886); Church (1935); Schiavone (1966); Gaeta (1976); Schorn-Schutte (1996).

² *Lettere Catholice* del Mutio Iustinopolitano distinte in quattro libri. Il Primo contiene cose scritte in materia del Vergerio, dopo le Vergeriane; Il Secondo, e il Terzo contengono Lettere a diversi personaggi in varii soggetti di Religione; Il Quarto ha le risposte all'heretico Betti, e a Proteo suo consorte..., Venetia, 1571.: "Ma fra le altre battaglie, nelle quali mi è occorso da entrare l'una e stata quella, la quale io ho presa con M. Pietro Paolo Vergerio (p. 3). Muzio ovdje podvrgava oštroj kritici Vergerijevo shvaćanje vjere i kršćanstva, njegov lažni nauk o papi, itd. O Vergeriju kao piscu, Muzio se oštro izražava na nekim mjestima u svojim raspravama o jeziku, njegovoj čistoći, književnostilskim figurama, u svojim usporedbama klasičnih i modernih ("vulgarnih"), tako primjerice: "Pier Paolo Verziero imbrattò molte carte, fra le quali in un volume stampati sono diciotto trattatelli /.../ questo volume primo tra le sue opere a caso mi è venuto in mano /.../ errori né egli è stato de' peggiori scrittori del nostro paese" (Muzio, 1994, 74, 75; Muzio, 1985).

sadržajno, ukazuju na veliku filozofsku kulturu ovog autora, poznavanje europske tradicije mišljenja, od klasičnog grčkog i rimskog razdoblja, kršćansko-srednjovjekovnog latiniteta, do humanističko-renesansnog razdoblja, promišljanje i ugrađivanje nekih elemenata te tradicije u osobnu refleksiju. Ona ukazuju i na njegovu misaonu orijentaciju, na filozofsku pozadu njegovih spoznajnoteorijskih, antropoloških, moralno-etičkih, pragmatičko-odgojnih, potom i jezičkih i vjerskih stajališta i shvaćanja, ideala, ciljeva, kao i sredstava kojima nastoji pridonijeti rješenju odgovora na neka od pitanja oko kojih se vode filozofske rasprave (prvenstveno oko aristotelizma i cjelokupne periatetičke tradicije) i teološke bitke tog iznimno značajnoga duhovnopovijesnoga razdoblja Europe. Prema riječima J. Huizinge, "u tom robustnom 16. vijeku bila je potrebna Lutherova snaga slična hrastu, Kalvinova čelična oštrina, Loyolin žar" (Huizinga, 208). Drugo je pitanje zašto nisu mogle biti ostvarene neke ideje velikih ličnosti toga razdoblja, značajnih za duhovni napredak europskog čovječanstva, koje su bile "prevelike za tadašnji okvir", kako je to primjerice za M. Vlačića, jednu od ličnosti "hrvatskog mikrokozmosa", ustvrdio M. Mirković (Mirković, 1938, 212), imajući pritom na umu specifičnost hrvatskih društvenih i političkih prilika.

U tom smislu valja nam pokazati u kakvom odnosu kod Vergerija stoje dva spomenuta diskursa, kakve su prirode: dadu li se oni podvesti pod zajedničku odrednicu reformacije u osnovi spram filozofije kritički i negativno usmjerene? Je li riječ o filozofiji motrenoj sub specie theologiae, ancilla theologiae, ili o dva međusobno odjelita i autonomna diskursa, ili su oni u nekoj zajedničkoj svezi, i u kojoj, nadalje kako se oni postavljaju u Vergerijevoj opciji, kako on sam razumijeva njihov predmet i metode, koji su im izvori i značenje. Istom bi se tada mogao dati odgovor o mjestu i značenju koje ima Vergerije u spomenutom razvoju povijesti ideja i o njegovu doprinosu promišljanju temeljnih problema tradicionalne filozofske i teološke spoznaje i pitanjima kojima se danas bavi filozofija religije i filozofija kulture.

Ono što valja odmah naglasiti, Vergerije ponajprije traži određenja pojmova- filozofskih, pravnih, etičkih, religijskih, političkih: na nizu mjesta u svojim djelima (na koja se pozivamo u ovom radu) (*De Republica Veneta*, 1526; *Dodici trattatelli*, 1550; *Discorsi sopra, s.d. e l.*; *Stanze del Berna*, 1554; *Latte spirituale*, 1549; *Fondamento*, 1553; *Delle statue*, 1553; *Sopra le lettere*, 1553; *Comedia Vergeria*, 1980), pita Vergerije o biti, sadržaju, značenju i naravi nekih od najprijeponijih pojmova filozofije i teologije, kao što su to primjerice vjera, religija, znanje, njihove posebnosti i veze, čudo, milost, moliti, obožavati, sloboda izbora, sloboda čina, vrlina, krepost; pita o duši; o ljudskoj volji, razumu, prirodi moralnosti, o normama i kriteriju ljudskog djelovanja, o ljudskoj naravi, o prirodnom redu i prirodnom zakonu, o naravi Boga, praznovjerju i pravoj vjeri, o istini, dogmi, o vrijednostima i o najvišem dobru, o grijehu, o prirodi dobra vladanja i vladara, sreći pojedinca i države i društva u cjelini, o potrebi uvođenja narodnog jezika u bogoslužje, radi

općeg razumijevanja Svetog pisma. Posebice razumijevanja jednostavnog sadržaja Evandjelja i njegove humanističke poruke, kako je tumače ranokršćanski apologeti, spekulativni teolozi, crkveni oci, književnici, retori i pravnici, pisci djela protiv heretika, zaokupljeni i praktičkim pitanjima - primjerice su to Irenej, svojim principima apostolata i kršćanske tradicije, Atanazije, koji se bavi crkveno-političkim pitanjima, Tertulijan, Ciprijan, Origen, Augustin i d.). Potom je vođen temeljnim zadatkom, prevodenjem Biblije na narodne jezike. Nezavisno o odgovorima koja daje na spomenuta pitanja, struktura Vergerijeva teološkog mišljenja neodvojiva je od spekulativne konceptualne osnove. J. Pogačnik, vrsni poznavatelj slovenistike i slavistike, uvida i s pravom ističe misaone osnove, duhovne obzore kao osnove promjene povijesnih i metafizičkih shvaćanja, te same reformističke ideologije i njenih ciljeva i svekolike djelatnosti, književne, kulturne, crkvene i znanstvene, također i organizacijske zamisli koja je zahvatila dobar dio Srednje Europe. I u tom obzoru motri Pogačnik i samu djelatnost slovenske i južnoslavenske protestantske knjige kao i ulogu slovenskih i hrvatskih reformatora (P. Trubar, P. P. Vergerije, M. Grbac, M. Vlačić Ilirik) (usp. Pogačnik, 1998, 95-96).

Spomenuti pojmovi ključni su za razumijevanje Vergerijevog vjerskog svjetonazora i njegovih moralno-etičkih shvaćanja. Valja ih promatrati u širem kontekstu razdoblja opće sumnje u vrijednosti i u samorazumljivost istina, nužnosti zadaće njihova otkrivanja, tumačenja i rasvjetljavanja, na vjerskom planu tumačenja i rasvjetljavanja istine Pisma, što u svojim konsekvencijama predstavlja ujedno i čovjekovo samorazumijevanje. Spomenute je pojmove stoga potrebno promatrati u funkciji univerzalnih teza i programa opće duhovne obnove, kako se ona profilira u opusu nekih značajnih hrvatskih latinista 15. i 16. stoljeća. Spomenut ćemo tek neke: Marko Marulić u svom humanističkom programu moralne obnove ("Evangelistarium") i u svom modernom pristupu Bibliji postavlja temeljna vjersko-moralna, psihološka i egzistencijalna pitanja, s naglaskom upravo na etičko religioznom aspektu kršćanske tradicije; Šimun Hvaranin / Dalmata Pharensis, tumač Evandjelja; Nikola Modruški / Modrusiensis, branitelj crkvene slobode; dominikanac Ivan Stojković / Io. de Ragusio, jedan od najvećih hrvatskih teologa i anticipator katoličke obnove po svom nastojanju reformiranja crkve i sjedinjenja istočne i zapadne crkve; Andrija Jamometić, također jedan od preteča reformacije, koji između ostalog, predlaže otvaranje domaćeg sveučilišnog studija za izučavanje svetog Pisma, obojica istaknuti zastupnici na Baselskom crkvenom saboru; nadalje filozof i polihistor Frane Petrić / Patricius, žestok polemičar i antiaristotelovac, koji piše protiv heretika, ostajući vjeran katoličkoj crkvi; Andrija Dudić / Dudithius, koji piše o pravoj katoličkoj crkvi i drži govore na Tridentskom koncilu; Pavao Skalić / Scalichius, koji piše o istini Evandjelja i u svojim enciklopedističkim idejama objedinjava zamašan filozofski i teološki sadržaj. Posebice ovdje valja istaknuti Matiju Vlačića Ilirika / Flacius Illyricus, suvremenika i sumišljenika P. P. Vergerija, tvorca hermeneutike

Peter Pavel Vergerij mlajši

protestantizma, pisca crkvene i svjetovne povijesti, filozofa i teoretika znanosti (Kordić, 1992; Filozofska istraživanja; Vlačić Ilirik, 1993; Vlačić Ilirik, 1994), pobornika ostvarenja ideje istinske i prave religije i obnovljene Kristove Crkve. Duhovno-idejne srodnosti Vergerijevih, Skalićevih i Vlačićevih postavki valjalo bi tek proučiti. Među onima koji raspravljaju o vjeri i o pitanju organizacije crkvene vlasti, napadaju ili brane autoritet pape, nalazi se i dubrovački dominikanac Augustin Nalješković, koji brani najvišu vlast pape. Protiv heretika piše Grgur Natalis Budislavić u svojim filozofskim i astrološkim komentarima. Šime Budinić, prevoditelj Canisiusove "Sume" na "sloviški", piše protiv Lutherovih ideja. Matija Grbić, Grbac Ilirik / Garbitius, učenik Lutherov i Melanchthonov, prijatelj P. Trubara i Vergerija, pod utjecajem je reformatorskih ideja, ostajući međutim vjeran katolicizmu. U europskim koordinatama su to Erazmo, Macchiavelli, Pomponazzi, Valla, Speroni, Salutati, Trissino, Bembo, Luther, Calvin, Melanchthon, Zwingli, Valdes, Brun, čije su spekulativne i vjerske ideje utjecale i na Vergerija. To ide u prilog teza onih autora koji pokret reformacije ne prosuđuju isključivo kao religiozno-crkveni fenomen, nego kao renovatio (Franzen, 1983; Schorn-Schutte, 1996), i u tom obzoru tumače njegov doprinos formuliranju europskog interkonfesionalnog identiteta, ali dodali bismo i više od toga, nacionalnog identiteta.

Vergerije je uključen u tadašnja europska duhovna strujanja koja će snažno utjecati na genezu njegova mišljenja. Valja istaknuti ozračje humanističkih kulturnih krugova Padove, tog značajnog filozofskog središta (posebice aristotelizma), te Venecije, koje obje Vergerije slavi u svome spisu o venecijanskoj Republici,³ posebno Tübingenškog kruga hrvatskih i slovenskih protestanata (P. Trubar, s. Konzul Istranin, P. Skalić, A. Dalmatin). Vergerijevo djelo ogledalo je spekulativnih nastojanja, razina i aspekata tumačenja (moderni i konzervativni, npr.) i disputa koje biblijski egzegeti, latinisti, grecisti, filozofi i štovatelji klasične starine vode oko središnjih pitanja kršćanske nauke i o temeljnim teološkim principima, vjeri i moralu, spasu, providnosti, ljudskoj i božanskoj povijesti, o pitanjima metode (J. Zabarella), znanja i umijeća (J. Acconcio, Ph. Melanchthon i njegovi učenici, primj. J. Willichius, i dr.).

Značenje i ulogu filozofije kao pozadine Vergerijevih djela valjat će potražiti u temeljima njegove hermeneutike, u njegovu traženju sadržaja i smisla svetopisamske tradicije, spoznaje evangeoske poruke i unutarnje biti kršćanske religije, naime dubokog smisla religioznosti i njenih pravih izvora. Misli o vjeri i istinskoj pobožnosti i načelima istinite spoznaje, u bitnom je suodnosu s govorom, jezikom i razumijeva-

³ "Nam quum adolescens in Gymnasio Patavino magna cum laude philosophiae nobiscum operam daret incredibile dictum est quanta, et quam matura prudentia et gravitate quanta gratia et quanta foelicitate prorsus ante annos fuerit... Equidem illius temporis recordatione jucundissime fruor quia in illo cursu veterum studiorum amicus illi ac pene familiaris fui" (De Republica Veneta, 1526).

njem. To će postati osnovom Vergerijeva rada na reformiranju crkve, u osnovi reformiranju čovjeka, cilja prave religije, ujedno i prave filozofije, kao i temeljem Vergerijevoga zalaganja na prevodenju biblijskih knjiga na narodni jezik. Poznavanje filozofskih doktrina tradicije kao i slobodnih umijeća, vještina i znanja, ne samo radi njihovih primjena u životu, nego i osnova ljudskog samorazumijevanja, osnove čovjeova odnosa prema svijetu i prema Bogu - u razumijevanju je naime sadržana i odgovornost čovjekova pred onim što razumijeva - od koristi je teološkom diskursu. Vergerije se vrlo često poziva na filozofska učenja, nastojeći ih pomiriti s te(i)ološkim. Razlike u shvaćanju i tumačenju biti duha Evandjelja ("ne čitaju svi isto i na isti način") pripisuje Vergerije kako nepoznavanju, odnosno gubitku razumijevanja izvorne doktrine, tako i ograničenosti ljudske razumske spoznaje. A to upravo i jest ono zajedničko i filozofskoj i teološkoj refleksiji koja nije u mogućnosti racionalizirati istinu vjere. Luther će primjerice osuditi grčko-rimsku mudrost koju rehabilitira Erazmo (uz određenu distancu istinu ne pribavljaju filozofi, a Zvinglijeva će kritika biti još radikalnija), također i Vergerije kod kojeg nailazimo na jedan novi tip "evanđeoskog" humanizma, erazmovske provenijencije, također i kritiku pedantske filozofije, s jedne strane, i teološkog dogmatizma, nove crkve i novog Evandjelja, kakvi se, piše Vergerije, šire po čitavoj Europi, s druge strane, navodeći kao primjere učenja heretika. "Inetti, cattivi heretici. La tristezza, la heresia a grandissima male; libri scelerati e Diabolici", piše u svojim raspravama o "Cvjetićima" sv. Franje Asiškog (Discorsi sopra)⁴ U svojoj kritici vulgarizacije religije i religioznog života, Vergerije je ostavio svoj prilog i europskoj književnoj povijesti. Svojom interpretacijom "Cvjetića" Franje Asiškog, pozitivno naturalističkom kritikom pučke legende i franjevačkog ideala života i duhovnosti, čudesa, Vergerije se priklanja svetootačkim piscima i kristološkoj doktrini. On ispravno uočava kako odnos vjere i religije nije istoznačan, kako sveto i religiozno nisu sinonimi, a ideja čiste moralnosti ne korespondira svagda sa životnim sadržajima. Navodi pritom primjere hipokrizije, širenja lažnih kultova i idolatrije. Ni sama pak odanost crkvi i vjeri nisu garant istinski uređena religioznoga života. Na jednome mjestu u svojim pismima Tolomeju (Sopra le lettere, 1553, E.2, E.3), s kojim je bio u Rimu i kojeg slavi zbog njegove rječitosti i znanja, Vergerije piše: "Filozofi, liječnici, govornici, pjesnici koji oponašaju Platona i Aristotela, Galena,

⁴ Tu opću klimu i stanje tipične za gotovo sve europske zemlje, oslikat će jedan od predstavnika engleske reforme, političke i religijske, Gabriel Harvey, koji u svom pismu Edmundu Spenceru, ističe pojavu nove filozofije, nove znanosti, novih knjiga, nove mode, novih zakona, novih neba; Evandjelje se poučava, ali se ono nije naučilo, pravo se svodi na puste riječi, moral je napušten, svjetlost je na ustima svijju, ali ne i u očima; svakog dana nove misli, hereza u teologiji, filozofiji, u književnosti; crkveni oci nisu na cijeni; sveti spisi svima su znani, ali ih malo njih razumije, svi ih hvale, ali ih nitko ne provodi u djelo; ni đavao se ne mrzi toliko koliko papa (navod iz Melchiori, 1983, XXXI, XXXII).

Hipokrata, Cicerona, Demostena, Vergilija, Homera, živi su izvori znanja i umjeća", za razliku od "modernih, galantnih ljudi", kojima savjetuje da sreću potraže u pravoj, čistoj nauci crkve apostolskih vremena. Vergerijeva je kritika usmjerena na degradaciju i kvarenje evanđeoskog nauka poslije vremena Krista i prvih apostola: "ne misli se o tomu što netko misli o vjeri, o duhu, nego se gleda samo na to da li je netko filozof, pravnik, povjesničar, pjesnik, dvorjanin, ratnik", piše Vergerije, i zaključuje opomenom, "ne dajte se zbuniti, braćo moja, mitrama i vanjskim sjajem, ispod tih maski nešto je suprotno Kristu!" (Sopra le lettere..., 1553, E 4). Vergerijevu polemičku žestinu i njegovu kritiku crkve valja razumjeti ne kao kritiku institucije same i njene uloge, nego njena kvarenja, otpadanja od njena prvobitna značenja, u konačnici posvjetovljenja religioznog duha, u čemu upravo neki historiografi vide zajedništvo protureformacije s reformacijom.

Znakovito je, da istovjetnu, premda radikalnije izraženu opasku o novim sofistima koji opasno miješaju filozofiju i teologiju, nalazimo i kod Vlačića: "Dakle malo poslije doba Kristova i apostola, nauk Evandolja pretvorio se u Aristotelovu ili Sokratovu etiku ili u kakav zakonodavni nauk... Poslije pak, kada se činilo kako je Kristova istina pobijedila svijet te ga podvrgla sebi, ovom su se obmanom služili samo domaći, a posebno pak u novije vrijeme, kada su skolastici složili nekakav zbrkani i samarićanski kaos od teologije i filozofije te ga nametnuli Crkvi Božjoj" (Vlačić Ilirik, 1994, bilj. br. 238, De materiis, 71, 329). Govoreći o bliskosti i razlikama međusobno različitih disciplina, Vlačić, ipak za razliku od Vergerijeva stava, koji je u tomu pomirljiviji, pripominje, jasno pokazujući svoj stav teologa: "Mnogi raspravljaju o čovjeku - liječnik, etik, Mojsije i Krist odnosno Zakon i Evandolje - no svaki od njih nužnošću služi svojim ciljevima" (14).

U svojoj kritici vjere i morala svog doba, rimske kurije i obožavanja lažnih kultova, posiče Vergerije i za visokim književnim primjerima: u svojim tumačenjima Bernijevih stanzi i Petrarkinih soneta (136, 137, 138) uspoređuje on vlastito doba s Petrarcinim razdobljem, ukazujući na najviši zajednički cilj, osobnu i društvenu odgovornost⁵.

Indikativan je u tom smislu Vergerijev afinitet za pjesnički opus F. Bernija i njegov naturalizam i cinizam, za histrijski, karikaturni stil njegovih satira, burleski i madrigala, majstora latinskih lascivnih versa u kojima u istoj povorci promiču fratri i pape, kardinali, pijanci i kurtizane, hipokriti i pedanti, sveznalci i neznalice, lažni filozofi i lažni kršćani (negativna strana ideala Renesanse, prema De Sanctisu), u

⁵ "Già intorno a dugentocinquanta anni quando visse il Petrarca, le piaghe di quella meretrice Babilonica erano brutte, e horribili senza fallo, perche già era fatta la inundatione de culti falsi, e insieme delle lordure di tutti i piu brutti vitij, e peccati, quali come l'ombra col corpo, vanno sempre in compagnia con le idolatrie, e false dottrine" (Stanze del Berna, con tre sonetti del Petrarca dove si parla dell'Evangelio e della corte Romana, p.o. 1554, A 5.).

znaku reakcije, čime se jasno očituje Vergerijev otpor akademskoj klasičnosti i njegovo nastojanje ostvarenja ideala renovatio. Dante, Petrarca, Berni, postaju opet aktualni, oni su bliski Vergerijevu tipu humanizma, paradigme i vjesnici duha modernog doba, modeli renovatio, koji su odredili kulturu novog doba, dajući poticaj Europi upravo za studij klasične grčke filozofije, posebice Platona i Aristotela, za obnovu studia humanitatis. Njihova djela postaju temelji su Vergerijeve refleksije na kojima će graditi svoj pedagoško-edukativni i vjersko-religijski projekt obnove znanja naturalia, divina i mundana - čovjeka i društva, vjere, religije i politike. Književni toposi, alegorijske konotacije i aluzivne metafore njegove "Komedije" upućuju na ove autore kao njegove izvore, uz druge autore klasičnog i kršćanskog latiniteta.

Važnost studija, posebice "ornamentum et dignitatem litterarum Graecarum" (Republica Veneta), pritom i filozofije, "nove filozofije", koja pomaže ostvarenju ljudske sreće, vidi Vergerije u postizanje čovjekove sreće, dostojanstva i duševna mira, isto tako i sreće države, i obnove u cjelini.

Valja pritom istaknuti da Vergerijeva opcija obnove nije u religioznom univerzalizmu kao sveobuhvatnom sistemu mišljenja božanske filozofije ili dogme, totaliteta u kojemu je apsorbiran čovjek, niti je to jedna pročišćena teologija Lutherova tipa, koji u razumu vidi opasnost i izvor zabluda, a čovjekovu težnju dobru i istini smatra sljepoćom, formom koju valja osuditi, jednom riječi skolasticizam nove vrste, niti je to makijavelistička ideja obnove herojskog, militantnog kršćanstva, evangelizma i njene racionalističke etike i njene implikacije u praktičkom umijeću vladanja kao temelja obnove. Vergerijeva je ideja obnove čovjeka nasuprot tomu, zasnovana na idealima obnove studia humanitatis, na elitističkoj etici humanizma zasnovana vjera u mogućnosti razumijevanja božanske poruke i slobode volje prihvaćanja tog znanja, u funkciji transcendentnog - postupno sagledavanje duševnim očima "scintilla della verita", spiritualizacija ali i praksa vjerskog života i ispravnog djelovanja, pri čemu prava vjera ima bitnu ulogu očuvanja čovjekova života. Riječ Božja samo je za odabrane, za ispravne tumače njenih principa i poruka, smisla Evandjelja i istraživanja njegove istine, a vanjski znaci, slike, križevi, obožavanje, pompe, knjige su neznalica, piše Vergerije (Vergerio, 1550, A ii/iiij). Metode i načela biblijske egzegze razradit će Matija Vlačić Ilirik, pionir protestantske hermeneutike, kao ratio cognoscendi sacras litteras, ne kao logičko-tehničkog pitanja, nego spoznaje istine, u obzoru teološke hermeneutičke refleksije.

U svojim stajalištima i shvaćanjima čovjeka, svojim idealom života i u moralno-etičkim refleksijama, premda zazirući od teoloških i filozofskih analiza slijedi Vergerije postavke grčkih antičkih filozofa i književnika, antičke grčke etike, i rimskog prava, povezujući ih s kršćanskim učenjem (Platona sa sv. Pavlom i Petrom). U sreći i dostojanstvu čovjeka vidi Vergerije njegovu najveću vrijednost, naglašavajući praktičku životnu mudrost i zadržavajući postavke stoičkog morala, ali izlazi iz grčkog poimanja božanskog iskustva kao i striktnog rigoroznog prihvaćanja

aristotelovsko-tomističkih etičkih principa. On se isto tako kloni i ekstremnih doktrina necesitarizma (objedinjujući milost i vrlinu), prihvaćajući određene postavke i locuse kršćanske teološke etike tomizma i okamizma, nalazeći kriterij ljudskog djelovanja u najvišoj istini vjere, čiji je izvor i temelj u Evandelju, a ne u spoznatljivosti. Kvarenje morala i vjere u tom smislu postaje izvorom zla. Vergerije ipak ne daje konačan odgovor na pitanje koje sebi postavlja: "što znači vjerovati"? Uočavajući dva izvora religije, iskustvo sakralnog i iskustvo vjere, u okviru postavki heteronornog morala, iz današnje historijske perspektive, iz obzora vjere u riječ prije pitanja, nudi se kao jedan od prihvatljivih odgovora Heideggerov zaključak "der Glaube hat im Denken keinen Platz". Vergerijeva misao određena je i obilježena duhom vremena, i ona postaje razumljiva tek unutar nedoumica, dilema i aporija tog vremena, jedne ideološki i politički konfuzne situacije europskih zemalja, kako je dijagnosticira Vergerije ali i njegovi suvremenici. Tako primjerice veliki vjerski reformator i filozof, G. Bruno spominje "questo confusissimo secolo" (Bruno, 1998, 91), i pritom raspravlja također o Evandelju i potrebi obnavljanja prave, neiskvarene vjere, liječenja izranjene religije i zalaže se oštro protiv praznovjerja, značenju filozofskih doktrina u području kontemplativnih istina.

Značenje P. P. Vergerija ml., kako su to već dokazali historiografi, u njegovu je nastojanju na transformaciji religioznih ideja, na reformiranju i učvršćenju kršćanske vjere (Fondamento, 1553) i vjerskog života čovjeka domaćeg istarskog tla i gradova i zemalja čitave Europe, ali i Azije i Afrike, kako on sam piše, i oslobađanju tradicionalnog sustava dogmi, iniciranju vjerskog pokreta Istre i Friulija, u njegovoj viziji ostvarenja filozofskog ideala humanista o najvišem dobru čovjeka. To dobro Vergerije svagda vidi u suodnosu s težnjama filozofa klasične antike i učitelja kršćanstva⁶, nalazeći ga u proučavanju religije, temelja vjere pojedinca i unutarnjoj reformi crkve.

Da zaključimo, pitanja koja Vergerije postavlja i njegova nastojanja da pruži odgovore, ukazuju na njegov doprinos promišljanju nekih temeljnih problema filozofske i teološke spoznaje. U tomu vidimo njegov doprinos povijesti reformnih ideja. Preostaje istražiti recepciju njegovih ideja, srodnosti i veze, izravne i neizravne kao i usporednice s djelima nekih značajnih hrvatskih mislitelja na koja smo ovdje tek usputno ukazali. Vergerijeve filozofsko-teološke refleksije valja motriti u općem obzoru pitanja djelotvornosti ideja, i njihova kulturnog utjecaja u smislu u kojemu o njima govori Max Weber (Fondamento, 1553), primjerice o fenomenu "neželjenih posljedica rada reformatora". Sve to istom tek omogućuje pravu prosudbu i vrednovanje Vergerijevog mjesta i uloge u svekolikoj vjerskoj, teološkoj i filozofskoj povijesti, domaćoj i svjetskoj. Moguće je već i na osnovu proučenog materijala, u

⁶ "Summum bonum idest pulcherrimam Religionem in qua summus cognoscere" (De Republica Veneta, 1526).

obzoru općeg pravca u kojemu je vjerski pokret svojim motivima djelovao na razvitak materijalne kulture (Weberovo pitanje), konkretno u našim zemljama, prosuditi o Vergerijevom doprinosu europskom dijalogu njegova vremena, ali i aktualnost njegove misli danas. U nju su involvirana mnoga pitanja: ono o samim implikacijama reformacije kao epohalnog pojma povijesne znanosti, o samome razumijevanju pokreta reforme (borbe za slobodu teologije u konfrontaciji spram filozofije, primjerice, jedno je od shvaćanja) (Weber, 1989), o povijesnoj sudbini reformacije (neoluteranstvo, neokalvinizam, bultmanizam, bartizam). Ovdje se nadovezuju dalje i strukovna pitanja, primjerice o naravi religije i filozofijskih pretpostavki u teologiji danas (Ronchi, 1983), također značenja reformnih ideja za religijsku psihologiju, etiku, ali i filozofiju kulture uopće, posebice pak za razvoj hermeneutike. To su samo neka od niza pitanja koja prelaze intencije ovoga rada i zahtijevaju dalja proučavanja.

RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL IDEAS OF PETER PAUL VERGERIUS, JR.

Ljerka SHIFFLER

Institute for Philosophy, HR-10000 Zagreb, Ulica Grada Vukovara 54/IV

SUMMARY

The work shows to what extent the spiritual orientation of the period in which Vergerius lived and worked formed his work, attitudes and view of the world, also including the echoes of intellectual contents of philosophical findings, which form his own findings and make the essence of his reflection.

The focus of the work is studying the ratio between philosophical and theological discourse as one of the aspects of P. P. Vergerius Jr.'s rich opus, which up to the present day has not been researched systematically and formalised in value. Although Vergerius was neither a philosopher nor a theologian, the author points out to some speculative-theoretical, philosophic and theological forms and ferments of his ideas, to the echoes of the Classical humanistic culture, heritage of ideas of the Christian Middle Ages, spiritual contents of the Renaissance humanism of 15th and 16th century, Reformation culture, forms of religious faith and ethical directions. The echoes of this tradition were of great importance in forming his views and opinions, which can be recognised in his dealings with speculative-theoretical and theological, religious practical-philosophical and moral-ethical questions in his conception of man and human being as the centre of religious life, ratio between the mind and will, love, freedom etc.

The questions and dilemmas which Vergerius, this polemical thinker, encountered were also in the centre of philosophical questions, polemics and disputes of his period, efforts for theological reform in Istra as well as in Venice, Rome or Tübingen. This is for example a fight between the spirit and authority, the law and Gospel, subject and object, faith and activity, outside and inside life, form and contents, moral and intellectual values, true and false faith.

It is necessary to emphasise, that Vergerius basically did not oppose the philosophy itself. On the contrary, since his youth he studied the works of philosophers, religious writers, clergymen, works of doctors, orators and poets and in his study of wisdom as the goal of human renovation, he continuously insisted on returning to these doctrines as living origins, that is Plato, Aristotle, Hypocrates, Galen, Cicero, Demosthenes, Homer, Vergil and others. He is critically opposed to poor use of philosophy and religion. When studying the similarities and differences of this author and other important representatives of reformation and anti-reformation period (M. Grbac, P. Skalić, M. Vlačić Ilirik) his ideas prove to be very important in relation to the vital questions of cultural, spiritual, religious and political life. These questions were announcing a new heroic world, marked by its carriers - reformers, according to J. Maritain (Luther, Descartes, Rousseau) a preparation for the modernization of Europe.

This is related to a wide scope of Vergerius' reflections of anthropological, religious, moral-ethical, linguistic, legal-political nature (on existence, nature and the sense of notions such as man, nature, ethos, god, prudence, faith, law, ruler etc.) and to his opinions, which is observed by the author in the function of Vergerius' efforts for a general social and spiritual renovation of an individual man and society on the whole. Within this context Vergerius' position is determined, not one-sidedly and ultimately, but according to an aspect of his work, and his importance in searching for new ways of spiritual renovation of the man of his period, in domestic and European spiritual-intellectual heritage, in the line Erasmus-Melanchton and forward, within the history of ideas and development of historical critical opinions.

Key words: cultural history, 16th century, Peter Paul Vergerius, Jr.

IZVORI I BIBLIOGRAFIJA

- Benrath, K. (1886):** Geschichte der Reformation in Venedig. Halle.
- Bruno, G. (1998):** L'Asino cillenico del Nolano, 1585. U: Cabala del cavallo Pegaseo. Milano, Spirali.
- Bučar, F. (1900):** Petar Pavao Vergerije i hrvatska protestantska književnost. Zagreb, Prosvjeta.
- Bučar, F. (1910):** Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije. Zagreb.
- Cantù, C. (1861):** Il Vescovo Vergerio. Trieste.
- Church, F. C. (1935):** I Riformatori italiani, I. Firenze, La Nuova Italia ed.
- Comba, E. (1883):** Trattatelli di P. P. Vergerio, 2. Roma, Firenze, Claudiana.
- Comedia Vergeria (1980)** (fragm., izd. P. Vecchi Galli). Bologna.
- Delle statue (1553)** - Delle statue e immagini.
- De Republica Veneta (1526),** Lib. I. Venezia.
- Discorsi sopra** - Discorsi sopra I fioretti di San Francesco, ne quali della sua vita, e delle sue stimate si ragiona, s.d. e l.
- Dodici trattatelli (1550)** - Dodici trattatelli di M. Pietro Paulo Vergerio, vescovo di Capodistria fatti poco avanti il suo partire d'Italia Basilea.
- Ferrai, L. A. (1885):** Il processo di Pier Paolo Vergerio. Archivio storico italiano, t. XV. Firenze.
- Filozofska istraživanja,** knj. 52.
- Fondamento (1553)** - Fondamento della religione Christiana per uso di quella parte di Valtelina, dove ministra Athanasio.
- Franzen, A. (1983):** Pregled povijesti crkve. Zagreb. (prev. J. Ritig)
- Gaeta, F. (1976):** Il Rinascimento e la Riforma. Torino.
- Hubert, F. (1893):** Vergerio, publizistische Thätigkeit (Inaugural Dissert., Phil. Fak. der Kaiser-Wilhelms-Univ. Strassburg). Breslau.
- Huizinga, J. (s.a.):** Erazmo. Beograd.
- Jacobson Schutte, A. (1977):** The Making of an Italian Reformer. Geneve, Librairie Droz.
- Jacobson Schutte, A. (1988):** Pier Paolo Vergerio e la riforma a Venezia 1498-1549. Roma, Il Veltro ed. (u tal. prev. Cappelletti, V., Fabbrini, A. M., s bibl.)
- Jelčić, D. (1997):** Povijest hrvatske književnosti. Zagreb.
- Kordić, I. (1992):** Hermeneutika Matije Vlačića Ilirika. Zagreb.
- Latte spirituale (1549)** - Latte spirituale, col quale si debbono nutrire e allevare figliuoli de Christiani in gloria di Dio. Basilea.
- Melchiori, G. (1983):** Uvod. U: Donne, J.: Liriche sacre e profane Anatomia del mondo Duelo della morte. A. Mondadori.
- Mirković, M. (1938):** Flacius. Zagreb, Hrvatska naklada.

- Muzio, G. (1985):** Lettere (Rist. anast. dell'ed. Sermartelli, 1590, a cura di Borsetto, L. Ferrara, Arnaldo Forni ed.
- Muzio G. (1994):** Battaglie per difesa dell'italica lingua. Torino, ed. RES.
- Pogačnik, J. (1998):** Slovenska književnost, I. DZS.
- Ronchi, S. (1983):** Il Protestantismo. Milano, Rizzoli.
- Schelornii, J. G. (1760):** Apologia pro P. P. Vergerio, Ulmae et Memmingae.
- Schiavone, M. (1966):** Il pensiero della Rinascenza e della Riforma. Milano.
- Schorn - Schutte, L. (1996):** Die Reformation. Vorgeschichte, Verlauf, Wirkung. München, Beck v.
- Sixt, C. H. (1855):** P.P. Vergerius. Brunsvic.
- Sopra le lettere (1553)** - Sopra le lettere volgari di M. Claudio Tolomei, Vescovo di Curzola.
- Stancovich da Barbana, P. (1888):** Biografia degli uomini distinti dell'Istria. Capodistria.
- Stanze del Berna (1554)** - Stanza del Berna con tre sonetti del Petrarca dove si parla dell'Evangelio e della corte Romana, o.o.
- Vlačić Ilirik, M. (1993):** O načinu razumijevanja Svetoga pisma, prev. Ž. Puratić, prir. J. Zovko. Zagreb.
- Vlačić Ilirik, M. (1994):** Paralipomena Dialectices, prev. i prir. J. Talanga, F. Grgić. Zagreb, Školska knjiga.
- Vrankić, P. (1977):** Petar Pavao Vergerije, mladi (1497/8-1565). Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 5-6.
- Weber, M. (1989):** Protestantska etika i duh kapitalizma. Sarajevo, Veselin Masleša, Svjetlost. (s njem. prev. N. Miličević)